

PEZA DO MES

setembro

2024

LUCERNA
CAMPAMENTO AQUAE QUERQUENNAE

VISTA DO INTERIOR DA LUCERNA

Lucerna. Campamento Aquae Querquennae

74/75 d. C.–ca. 120 d. C.

Cerámica moldeada e cocida

Arxila

Aquae Querquennae/Porto Quintela (Bande, Ourense)

Núm. inv. CE005841/41

Dimensións: 5 cm (lonxitude) x 4 cm (diámetro máximo) x 0,7 cm (grosor) x 1,6 cm (altura)

Contexto arqueolóxico. O campamento militar de *Aquae Querquennae* posúe unha planta rectangular coas esquinas redondeadas e abrangue unha superficie interna próxima ás 2,6 ha. Trátase dun recinto castrense construído en época alto-imperial romana con carácter permanente (*castra stativa*).

Entre os restos arquitectónicos descubertos e consolidados inclúense un tramo significativo de muralla con torres cadradas dispostas a intervalos regulares, un foxo, o trazado parcial da vía que circunda internamente o campamento, as súas catro portas de entrada, o hospital, varios barracóns de tropa, o cuartel xeral, o edificio destinado ao mando da unidade e as latrinas. Aquí estivo destinado un destacamento dependente da *legio VII Gemina*, lexión acantonada en León. O achado dun fragmento de tella plana (*tegula*) con selo permitiu co nome da unidade desta base militar. No dito selo pódese ler a marca *CIII[1]*, interpretada como *cohors III*. Esta unidade identifícase cunha cohorte mixta, composta por soldados de infantaría e tropas de cabalaría. Este forte ergueuse para a construción e a vixilancia da XVIII do Itinerario de Antonino, que unía as localidades de Braga e Astorga, por cuxo motivo nas súas inmediacións se estableceu unha mansión viaria (*mansio*).

As tropas de *Aquae Querquennae* abandonaron as súas instalacións de xeito pacífico; porén, malia iso, recuperouse material significativo: cerámica, fibelas, moedas, vidros, lucernas, doas de colar, tableiros de xogo, instrumental médico-cirúrxico, materiais de construción e restos do equipamento militar dos soldados.

O asentamento dun campamento neste lugar trouxo consigo un desenvolvemento urbanístico que se ve reflectido na súa contorna coa aparición simultánea dunha aglomeración civil (*vicus militaris*) e a mansión viaria antes citada, a cal constituía un dos enclaves oficiais da rede de comunicacións terrestres do Imperio Romano. Estes núcleos emerxentes contribuirán decisivamente á difusión da cultura romana na súa área de influencia e continuarán activos, despois da marcha das tropas, ata o século V d. C.

Como consecuencia do seu interese histórico e arqueolóxico, este campamento e a súa mansión viaria declaráronse ben de interese cultural, coa categoría de zona arqueolóxica segundo o Decreto 101/2018, do 6 de setembro, da Comunidade Autónoma de Galicia (*Diario Oficial de Galicia*, número 185, do xoves 27 de setembro do 2018).

Descrición. En case todas as coleccións dos museos a presenza das lucernas está garantida. Ben que nun principio estas procedían de actuacións arqueolóxicas con datacións pouco fiables, achados superficiais debidos á remoción de terreos froito de labores agrícolas ou construtivos, doazóns ou adquisicións en mercados de antigüidades, na actualidade o panorama presenta un mellor horizonte. Como mostra, a lucerna de *Aquae Querquennae* apareceu nun xacemento no cal, dende 1975 e ata hoxe, se realizaron escavacións científicas.

A parte superior da lucerna neste caso non se conserva; pero, na súa orixe, mostraría unha orla (*margo*) aberta cara ao exterior con dúas ou tres pequenas protuberancias destinadas ao apoio da base doutra peza durante o proceso de cocción. Polo xeral, o disco (*discus*) destas lámpadas carece de decoración ou é moi sinxela (por exemplo, máscaras de teatro), no seu centro dispónse o orificio de alimentación destinado a encher o depósito (*infundibulum*) co combustible e nunha marxe pode posuír outro orificio de aireación cun diámetro menor. O disco e a orla sepáranse mediante unha moldura grosa. O disco prolongaríase nun pico (*rostrum*) alongado polo cal discorrería a canle que remataría nun extremo redondeado onde se situaría o seu orificio de iluminación (*myxus*). A maior parte das lucernas de canle non posúen asa (*ansa*).

A peza presenta unha pasta moi compacta na cal, a simple vista, só se distingue a presenza de partículas de feldespato e conserva restos dun engobe destinado a alisar a peza e proporcionarlle un acabado máis fino. Tanto a pasta como o engobe amosan unha coloración ocre.

A marca do artesanado aparece na base da lucerna impresa en relevo mediante a presión exercida coemprego dun selo antes de proceder á cocción da peza. O nome do fabricante está rodeado por varios círculos concéntricos. A pesar de que só aparece impreso o cognomen do artesanado, FORTIS, grazas ás informacións fornecidas polos materiais recuperados no centro produtor orixinal, localizado no val do Po, concretamente na localidade italiana de Savignano sul Panaro, nas inmediacións de Módena (*Mutina*), sabemos que o seu nome completo era *Lucius Aemilius Fortis*.

Na parte inferior da lucerna, xusto no arrinque da canle tubular, destaca a presenza dunha marca similar a un «O» cuxo significado suscita interrogantes: elemento diferenciador dun lote específico destinado a un cliente, marca de control de calidade ou dunha oficina secundaria asociada á fábrica principal de Fortis ante unha excesiva demanda de produtos?

As lucernas fabricáronse empregando moldes bivalvos de xeso ou de arxila, o que facilitaba a súa produción en masa e o abaratamento de custos xunto cunha estandarización dos produtos finais.

A pesar das múltiples tipoloxías existentes á hora de identificar as lucernas, no caso concreto das lucernas de canle (denominadas *Firmalampen* en lingua alemá ou *Factory Lamps* en inglés) existe certo consenso entre os investigadores en adoptar a nomenclatura proposta por S. Loeschcke para este tipo de lámpadas. Seguindo este discurso e tendo en conta a falta da metade superior da peza, a nosa lucerna pertence ben ao tipo IX (canle pechado) ou tipo X (canle aberto) da clasificación proposta polo autor citado.

Paralelos. O achado de lucernas de canle (tipos Loeschcke IX e X) resulta unha constante no territorio dominado por Roma, tanto en asentamentos civís como militares. Neste último caso, a súa presenza conséntase en campamentos tan afastados entre si como por exemplo, o recinto castrense ourensán e as fortalezas lexionarias levantadas en *Vindonissa* (Windisch, Suíza) ou *Novae* (Svistov, Bulgaria).

No noroeste da Península Ibérica, aínda sendo escasa a súa presenza, temos referencias de achados publicados sobre as lucernas de canle en xacementos dos tres conventos xurídicos (bracarense, asturicense e lucense). Entre eles pódense citar, ademais do caso da lucerna obxecto do noso interese, as pezas procedentes de Astorga (*Asturica Augusta*) ou de Lugo (*Lucus Augusti*).

A lucerna como fonte de iluminación no mundo romano. Durante o Imperio Romano as principais fontes de iluminación procedían dos fachoños (*taedae, fascies*), as candeas (*candelae*) e lámpadas de aceite (*lucernae*). As lucernas fabricábanse, polo xeral, con arxila debido á súa abundancia na natureza, a facilidade da súa manipulación e as

súas características fisicoquímicas (resistencia e impermeabilidade). Aínda que a gran maioría se elaboraron en cerámica moldeada e cocida como un ben de consumo destinado a toda a poboación, coñécense exemplares fabricados en ouro, prata, bronce ou vidro aos cales só poderían ter acceso as clases acomodadas e os membros da alta sociedade. En consecuencia, estes singulares obxectos conséntanse un elemento ideal para reflectir as manifestacións da vida económica e social romana.

A súa finalidade básica consistía en obter unha iluminación artificial cando a luz natural non era suficiente tanto en espazos abertos como pechados. Do mesmo xeito, ao ser un obxecto pequeno e fácil de transportar empregábanse para favorecer o tránsito polas rúas ao atardecer.

Nos ambientes domésticos convertíase nunha ferramenta eficaz para facilitar as tarefas cotiás en calquera momento.

Tamén servían como fontes de luz para levar a cabo as actividades de extracción mineira, como poñen de manifesto tanto as lámpadas atopadas nas minas como nos ocos tallados nas paredes das galerías para a súa colocación. O emprego de lucernas en zonas mineiras conséntase, no caso da Península Ibérica, grazas aos datos fornecidos por explotacións como as de Riotinto (Huelva) ou Irún (Gipuzkoa). Esta información complementábase cos testemuños transmitidos por autores clásicos como, por exemplo, Plinio o Vello (*Naturalis Historia* XXXIII, 21,5).

Outras funcionalidades. Nun contexto relixioso, a chama proporcionada polo fogo posúe un poder máxico e ritual e, por iso, resulta habitual a presenza de lucernas tanto nas cerimoniais públicas oficiadas nos templos dedicados ás divindades oficiais e ao emperador como nos pequenos altares (*lararia*) particulares. En ambos os casos, estas diminutas lámpadas están vinculadas a outros obxectos como as campaniñas (*tintinnabula*).

Tamén relacionadas coas crenzas romanas, se conséntase a identificación das *lucernae que* forman parte dos enxovais funerarios, como ofrendas en lugares sacros ou utilizadas con carácter profiláctico en depósitos fundacionais asociados coa construción de novos edificios.

Por outro lado, naqueles espazos dedicados a gozar de momentos de ocio (termas, tabernas, vivendas onde os anfitrións potentados ofrecían convites nocturnos, etc.), a súa presenza facíase imprescindible.

Cronoloxía. Esta fortificación permaneceu ocupada de maneira continua dende a súa construción no ano 74/75 d. C., sendo emperador Vespasiano, co cal a dinastía Flavia toma as rendas imperiais, ata ca. 120 d. C., cando Adriano, membro da estirpe Antonina, dirixe os destinos imperiais. A datación da instalación militar coincide co momento de máxima difusión das lucernas de canle.

CLAUSTRO DO PATIO DO MUSEO ARQUEOLÓXICO NA SÚA SEDE DA PRAZA MAIOR

ENTRADA Á SALA DE ESCULTURA DO MUSEO ARQUEOLÓXICO PROVINCIAL SITUADA AO LADO DO CLAUSTRO DE SAN FRANCISCO

INTERIOR DA SALA DE ESCULTURA DO MUSEO ARQUEOLÓXICO PROVINCIAL

MUSEO DE OURENSE

O edificio histórico que é a sede do museo está pechado ao público por obras de reforma. Aínda así, cando é posible facilítase a súa visita, libre e tamén con posibilidade de guía, para coñecer os restos conservados e descubertos como resultado da intervención arqueolóxica realizada. O soar foi ocupado dende a época romana –da que quedan algúns testemuños fragmentarios, pero relevantes na historia da cidade de Ourense–, e seguidamente por unha necrópole altomedieval, para finalmente erguer nel o Pazo do Bispo de Ourense, construción civil románica do século XII, moi completa e que se definiu na súa totalidade espacial e volumétrica, aínda que foi obxecto de engadidos e modificacións ata configurar o actual conxunto, monumento histórico-artístico declarado en 1931.

ESCOLMA DE ESCULTURA

En canto se realizan as obras de remodelación ofrécese aos visitantes unha visión das coleccións do museo a través dunha cuidada selección de pezas de escultura, dende a protohistoria ao Barroco, na sala San Francisco. Esta é a antiga igrexa da Venerable Orde Terceira (VOT) de San Francisco, que se sitúa ao lado do cemiterio e do exconvento do mesmo nome, onde están o claustro gótico e a nave da igrexa cos seus monumentos funerarios góticos e renacentistas.

Teléfono: 988 788 417

Horario de visita:

De martes a sábado: das 9.00 ás 21.00 h ininterrompido

Domingo: das 9.00 ás 15.00 h

Pechado os luns e festivos oficiais

Outros servizos do museo

Os servizos de información xeral, biblioteca e consulta de investigadores están dispoñibles na situación provisional do museo, na rúa Xílgaros s/n (Centro Santa María de Europa, A Carballeira), 32002 Ourense.

Teléfono: 988 788 439

Horario de atención ao público: de luns a venres, das 9.00 ás 14.00 h e das 16.30 ás 20.00 h

www.musarqourense.xunta.es

mapour@xunta.es

PEZA DO MES:

EDITA: Museo Arqueolóxico Provincial de Ourense

TEXTO: Tomás Vega Avelaira

ISSN: 1579-9956

FOTOGRAFÍA: Fernando del Río Martínez

MAQUETA: Araceli Gallego Blanco

musarqourense
museo arqueolóxico provincial de Ourense

